

• ЗІБРАННЯ ТВОРІВ •

Улас
Самчук

МАРІЯ

КУЛАК

Харків
«ФОЛІО»
2025

Матерям, що загинули
голодною смертю на Україні
в роках 1932—33.

КНИГА ПРО НАРОДЖЕННЯ МАРІЇ

I.

Коли не рахувати останніх трьох, то Марія зустріла й провела двадцять шість тисяч двісті п'ятдесят вісім днів. Стільки разів сходило для неї сонце, стільки разів переживала насолоду буття, стільки разів бачила або відчувала небо, запах сонячного тепла й землі.

Тих пару днів, що прожила з заплученими очима по народженню, не входять у рахунок. Це не значить, що вона не бачила неба й землі. Вона вже чула їх, бо була єством, яке ворушилося, відчувало голод і голосно про це нагадувало.

Коли ж її тепла і радісна мати, селянка Оксана, виймала з довгої пазухи груди, Марія здалека відчувала їх, моргала устечками й намагалась продерти свої майбутні оченята. Оксана, розуміється, допомагала їй, прикладала груди до того місця, яке пізніше звалось устами, і дві ніжні теплі рожеві пелюсточки дружньо обнімали їх.

Прорвалося і полилося молоко, Оксана, з Марією в печені, сиділа трохи нахилившись, лівою рукою притримувала крихітну людинку, правою допомагала грудям виконувати їх призначення. Голова її похилена направо, очі спущені й закриті довгими повіками, а уста стулені в легку й прозору усмішку.

Оксана з побожним здивуванням подивляла свою першу мрію, яка — ось дивіться — жива репетлива дійсність і ім'я їй Марія. У неї личко, справжнє рожевеньке з білим мачком на крихітному носику й червоними плямками на щічках. У неї будуть оченята. Так. Будуть оченята, і вони бачитимуть. У неї чоло, а за ним хорониться брунька розуму, яка от-от розів'ється, розцвіте й пізнає добро і зло.

Знутра рветься й затримується на половині зітхання радості і разом остраху, що груди їй ще не досить прибули.

Ціле літо пасла на вигоні гуси. Вставала рано з сонцем, брала в пелену шматок сухого хліба і гнала зграю на річку. Ноження чорні, порепані, з попідбиваними пальцями. Ступає обережно по верстві куряви на дорозі, опісля — по росі. Роса розмочує репини, заходить бруд і роз'їдає їх. Відчувається гострий біль, виступає чорна густа кров.

Але Марія не зважає на це. Не має часу зважати. Он гуска полізла через бгіж у чужий город. Біжи, Маріє, скоріше за нею, бо вийде з багатом господар, то побачиш. Як мазне по босих ногах, присядеш на місці. До того на вигоні повно таких саме Марій, Микол, Гнатів. Треба гасати, грати в свинки, колдовку. Треба потрапити, як і всі, хоч вони ж не Марія — печеричка, курочка підмочена. Дмитро Чорноокий, злий і крикливий хлопчисько, б'ється й прозивається. Марія мовчить, іноді заплаче і не знає, що вперед — сльози чи носа підтирати. Грають у колдовку, і Дмитро ніколи не візьме Марії «колдувати». Все інших, усе не Марію. Прикро їй боляче. Інші:

— Чекай, чекай! Як скажу мамі — побачиш!..

Марія ж не каже: чекай, чекай. Що з того. Піде над річку, порюмсає і знову добре. Знов біжить і верещить. Знов гурт, знов Марія добивається своїх прав. Порепані ноження тупотять, голос на друге село чути.

У дев'ять років Марія почала самостійно жити. Пішла в найми до Мартина Заруби. Господар порядний. Марію мили, чесали, підгодовували. За це пасла літом дванадцятьро худоби, зимою носила воду, підстеляла в хлівах, помагала прясти вовну, клоччя, пряла на мішки вал і мотала клубки.

Марія швидко росла. На дванадцятій весні відчула дівочий сором і при зустрічі з хлопцями опускала на очі довгі чорні вії. Дивляться, задивляються і кожний:

— О, це буде дівка!..

І з Марії стала — о, дівка! Не скінчилося п'ятнадцять, як почали за нею оглядатися та стригти очима. На вечірні коло монастиря то один, то другий підшивається, але вона заб'ється між дівчат і доберись до неї. Грицько з Діброви, Аникій Балаба, Гнат Кухарчук... Ах, куди вже тому Гнатові в такому перебої!.. «Цур тобі, Прудивусе, які в тебе руді вуса», — підспівувала йому. Низький на зріст і на праву ногу все — два з половиною! Два з половиною! — виробляв. Ще малим

хлопцем цюкнув сокирою в чашку коліна, нога зігнулася і так зрослася. Та чи ж він винен, що і йому подобається Марія? А Марія навіть не помічала його, хіба що дівчата часом натякали.

Мартин Заруба мав два господарства. У селі й на хуторі. На хуторі господарив сам, у селі стара мати Домаха заправляла. Любила стара Марію, але дівчина воліла хутір ніж село. І просторо співові. Голосом покотиш — і розійдеться по всіх полях. І менше також скалозубів... Вишкірять оті білі — і хі-хі! Соромся, парубче. Он люди, сонце дивляться!.. А прийдуть тобі жнива, не до скалозубів. Спини не маєш часу розігнути. Мартин, знаєте ж?.. Господар. Такі не марнують часу...

Та що Марії праця? Жне, в'яже за косарями і, мов дзвінок, гомонить. Виграють оті чорнізні, оті бездонні... Гляне — опалить... А щоким повні, округлі, з ямочками. Кучері чорним полум'ям горять. Картина — невгомона, співоча картина.

Вечори хутірські, коли сонце остаточно згасне, лунко стає, і, коли співаєш, голос в'ється і обнімається з зорями. Марія підійме високі груди й виведе... Дзвенить, дзвенить її моторна, запашна пісня, носиться над полями, чайкою в'ється, розсипається лунами дзвонотонними...

Ех, Маріє! Ех, ти, ти!.. Не все Марія співає. Часом зіпреться щось під горлом, збереться жаль і ллються вони — дівочі, рясні й гарячі... Але не тому Марія плаче, що сирота.

Ні, Марія не тому плаче. Марія плаче, коли на широкому світі тісно стає, а душа вимагає простору. Сини й дочки Мартина по школах розуму набираються. А де ж набратися його Марії? У них голови великі, і Роман знає навіть, чому гримить і звідки береться веселка. Книг у них... Господи, скільки у них тих книг! Навезуть нових пісень, гітара бренькає, і пісня тиха така, неспівлива, не Маріїна пісня. Куди їй до Маріїної. Марія не мимрить, а співає. Роман намуштрував, і, каже, просто соло виходить. Гримить пісня, плаче пісня, сміється пісня!..

Одної неділі в книгу заслухалася. Товста книга і жалісна. Написали бозна про якого мурина, якого били. Ах, коли б про своє, про власне розповісти. Коли б розказати думи свої. Слухає товсту книгу, плаче, витирає мокрі очі і просить ще. Цікаво ще. Далі хай книга говорить. Книга не скупиться на слова, досить вкладено в неї смутку.

— Викупалися б, Маріє! Хай, кому мило, дивиться.

— З тобою? Свят, свят, свят! Схаменися!

— А все-таки підеш?

— Завше ходила, то й тепер піду.

Корпій сам напоїв коней.

У суботу, коли сонце досягає славетного вечірнього пругу, поволі бамкає великий монастирський дзвін. Старе розлоге село заборсалось в садах, гаях, ярах. За селом розлогі поля, синіє ліс, летять птахами хмаринки і хмаринками птахи. Сонячний промінь стриже по верхах тополь, височезних дубів, чіпляється золоченого хреста монастирської дзвіниці.

Бамм!.. Баммм!.. Баммм!.. — далеко й широко хвилюється і розливається навкруги. По полях, садах, ворухиться працьовитий люд і слухає — бамм!.. бамм!.. бамм!..

Марія ще в полі «посіває». Мартин сіє пшеницю, а Марія ходить коло нього і тикає в рихлу землю «ляшки». Хвили дзвону долетіли й сюди. Мартин зупинився, зняв заязлений кашкет і тричі поклав на себе широкий хрест. Марія хреститься також, і в її очах миттю з'являється образ з білими на загорілому лиці зубами, синіми очима й руським кучером.

Глянула на недосіяне поле. Боже, та де ще межа! А недосіяного не можна кидати. М'яка рілля просить зерна. Завтра ж «день сідмий Господу Богу твоєму»... Земля не буде чекати, гріх заставляти чекати її. Ось досіємо й тоді — на вечірню...

Поволі, широко ступає Мартин і чавунною жменею розсипає бурштинове зерно. Сиплється і шарудить. Земля ласкаво приймає його і вже готує соки й пахоші будучого хліба.

— Ти, Маріє, так не спіши, — каже Мартин. — Не поспію ж я. Не можна так на галай-балай. Зерно мусить рівно лягти.

Марія зменшує ходу. Босі ноги глибоко грукнуть у ріл-лю. За сіячами коні з боронами йдуть, заволочують зерно. Мартин рівно, як машина, йде, не квапиться, сипле й сипле.

Легкий, ледь помітний вітерець підносить зерна й кладе на ріллю. Доходять до дороги, повертаються назад упорожні і починають новий посів.

А сонце зовсім западає. Ось сповзло до довгої, ніби двосічний меч, хмаринки, облило її пурпуром і золотом. Марія дивиться на сонце і благає його:

— Сонце любе, не спіши так, зачекай! Зачепися он там на дубі і посидь, відпочинь...

На полях западає передвечірня тиша. Голоси стають звучніші. Долиною по куряній дорозі вертаються з піль селяни. Все квапиться до села. Чути пісню, стукіт коліс, хльоскання батога.

— Добрий вечір, дядьку Мартине! А Бог на поміч!.. —
гукають Мартинові здалека. — Додому, додому час!..

Мартин зупиняється, обтирає шорсткою правицею чоло.

— Дайбоздоров'я! Спасибі! Ось досію. Ще з корець ви-
йде і кінець!..

«Ах, корець, корець! — думає Марія. — Коли вже він скінчиться той корець!».

І сонце погрузло. Швидко поглиблюється смеркання. Останній посів скінчився. Мартин витирає чоло і витрясає решту зерна з мішка. Марія бігає і метушиться. Витрясає міхи, складає їх, чіпляє до орчиків шлеї. Підходять спітнілі коні. Скоріше, скоріше! Кидається і помагає випрягати, вкладає на віз борони.

Сідаючи на віз, Мартин зауважив:

— Ти, Маріє, сьогодні ніби до шлюбу квапишся!..

Марія мовчить. Слава Богу, що їдемо. Дома в неї ще тисяча справ, але вона раз-два полагодить. Біжить, рве і по короткому часі вимита, причепурена, у найновішій шелестючій спідниці, з хустинкою в руці наспотикача біжить Марія на вечірню.

Село не близько. Добра година ходи. Марія не йде, Марія летить. Дзвін уже давно замовк. Там тих парубків і дівчат. Там їх зібралося. У церкві ченці «Світе тихий» співають, а навколо церкви під розлогими каштанами моляться веселі люди на ясні очі й чорні брови.

По вечірні Марія не вертається на хутір. Піде в село до тітки Домахи, а завтра знов до церкви, а тоді можна й на хутір назад.

3MIST

МАРІЯ	3
Книга про народження Марії	5
Книга днів Марії	58
Книга про хліб	105
 КУЛАК	 157
<i>Частина I</i>	<i>159</i>
На кордоні	159
За ґратами	174
Йорданов	187
Шабелян	202
Китай	225
Келія № 12	242
Павловський	274
На волі	288
 <i>Частина II</i>	 <i>302</i>
Місто і Марія	302
Ліс	351
Європа	358
Святогляд праці і ризика	380
Боротьба ідей	443